

Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023) 264 Sayfa. ISBN: 9786053516422 ^µ**Ali Osman Balcı, *Islamic Sects in the Andalusia* (Istanbul: Publication of the Kitap Dunyasi, 2023), 264 Pages. ISBN: 9786053516422****Ali DURMUŞ**

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Dr., Ministry of National Education
Bursa/Bursa / Türkiye/Turkey
alidurmus6116@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9279-1983

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Alanı/Article Field: İslam Mezhepleri Tarihi/History of Islamic Sects
Makale Tipi/Article Type: Kitap İncelemesi/Book Review
Makale Dili/Article Language: Türkçe/Turkish
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8220988>

Geliş Tarihi/Received : 02.08.2023
Kabul Tarihi/Accepted : 08.08.2023
Yayın Tarihi/Published : 01.09.2023

Bu çalışma, yüksek lisans tezinden, doktora tezinden veya yayımlanmamış bildiri metninden mi üretildi? Makalenin ilk sayfasında dipnotta yer alacak şekilde açıkça ifade ediniz. (Cevaplaması zorunludur)/*Was this work prepared from a master's thesis, doctoral thesis or unpublished paper text? Please state it to be given in the footnote on the first page of the study. (Must be answered):* **Cevap:** Hayır / No

Sorumlu yazar olarak yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu ve derginin yayın ve yazım ilkelerini kabul ettiğimi beyan ederim./ As the corresponding author, I declare that the above information is correct and that I accept the publication and editorial principles of the journal.

^µBu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur./In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Atıf İsnad-2/Cite as Isnad-2: Durmuş, Ali. "Ali Osman Balcı, Endülüs'te İslâm Mezhepleri (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023) 264 Sayfa. ISBN: 9786053516422". *Teemmül* 1 (Eylül 2023), 62-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8220988>.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, bir hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı/Copyright: Dergimizde yayımlanan makaleler, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) ile lisanslanmıştır./The journal is licensed under a [Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Etik Beyan/Ethical Statement: Etik Kurul Kararından muaftır./It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Destekleyen Kurum veya Kuruluşlar/Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır./No support was received from any institution/organization.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır./No conflict of interest.

Değerlendirme/Review: Çift Taraflı Kör Hakemlik-Dış Bağımsız./Double-Blind-Externally Peer-Reviewed.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Percentage: Birinci yazar: % 100/First Author: % 100.

**Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023) 264 Sayfa.
ISBN: 9786053516422**

Öz

Müslümanların 92/711 yılındaki fethiyle başlayıp 897/1492 yılına dek yaklaşık 8 asırlık bir süre varlığını sürdüren Endülüs, hem ilim ve medeniyette hem de kültürel sahada Ortaçağ Avrupa'sının gözdesi olması hasebiyle çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalardan biri de son zamanlarda Ali Osman Balcı tarafından 2023'te kaleme alınan "Endülüs'te İslâm Mezhepleri" adlı eserdir. Müellifin doktora tezinden üretilmiş olan bu çalışma, fethinden işgaline dek Endülüs'te var olan fikhî ve siyasî-itikadî İslâm mezheplerini, bu mezheplerin bu coğrafyaya nasıl ulaştığını ve kimler tarafından temsil edildiklerini konu edinmektedir. Çalışma üç bölümden müteşekkildir. Girişte eserin konusu, amacı, sınırları, usulü ve kaynakları ele alınmış, birinci bölümde ise Endülüs siyasi tarihi kısaca özetlenmiştir. İkinci bölümde Endülüs'te yer alan fikhî mezhepler "Hanefîlik", "Evzâîlik", "Mâlikîlik", "Şafîîlik", "Hanbelîlik" ve "Zâhirîlik" başlıkları altında incelenmiştir. Son bölümde ise Endülüs'teki siyasî-itikadî mezhepler "Hâricîlik", "Şîîlik", "Mu'tezile" ve "Eş'arîlik" başlıkları altında ele alınmıştır. Bu çalışma ise, Balcı'nın söz konusu eserinin akademik açıdan incelemesini ve değerlendirilmesini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Endülüs, Endülüs'te İslâm Mezhepleri, Ali Osman Balcı

Ali Osman Balcı, *Islamic Sects in the Andalusia* (Istanbul: Publication of the Kitap Dunyasi, 2023), 264 Pages. ISBN: 9786053516422

Abstract

Andalusia, which started with the conquest of the Muslims in 92/711 and continued its existence until 897/1492 for about 8 centuries, has been the subject of various researches due to being the favorite of Medieval Europe both in science and civilization and in the cultural field. One of these researches is the work called "Islamic Sects in the Andalusia" written by Ali Osman Balcı in 2023. This book, which was produced from the author's doctoral thesis, deals with the fiqh and political-theological Islamic sects that existed in the Andalusia from the its conquest to the occupation, how these sects reached this region and by whom they were represented. The work is consist of three parts. In the introduction the subject, purpose, limits, method and sources of the book were discussed. In the first part the political history of the Andalusia is briefly summarized. In the second part the fiqh sects in the Andalusia were examined under the "Hanafism", "Avzaism", "Mâlikism", "Shâfiism", "Hanbalism" and "Zâhirism". In the last part the political-theological sects in the Andalusia are discussed under the titles of the "Khârijism", "Shi'ism", "Mu'tazila"

and “Ash‘arizm”. This article, on the other hand, deal with the academic analysis and evaluation of Balcı’s work.

Keywords: History of Islamic Sects, Andalusia, Islamic Sects in the Andalusia, Ali Osman Balcı

Giriş

İlim, kültür ve medeniyet bakımından ortaçağın en önemli havzası olan Endülüs, gerek Avrupa’ya önder olabilecek bir kültür ve medeniyete sahip olmasıyla, gerekse bir İslâm devleti olması hasebiyle araştırmacıların dikkatlerini celbetmeyi başarmıştır. Yurt dışında özellikle Avrupa ülkelerinde Endülüs üzerine yapılan araştırmalar ülkemize nazaran daha çoktur. Ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların sayısı son zamanlarda bir artış göstermiş olsa da, bu araştırmaların henüz yeterli bir boyuta ulaşmadığını söylemek mümkündür. Özellikle İlahiyat, Tarih, Sosyoloji ve Edebiyat bilimlerindeki araştırmacılar, Endülüs üzerinde hassasiyetle durması ve bu coğrafyada kurulan devletlerin ve hanedanlıkların tarihi süreçlerinin mercek altına alması gerektiği muhakkaktır.

Değerlendirme

Değerlendirmesini yapmış olduğumuz bu eser, Temel İslâm Bilimleri bölümünde İslâm Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalında Endülüs üzerine, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Şenzeybek danışmanlığında 2023 yılında kaleme alınmış olan bir doktora çalışmasının¹ kitap halinden ibarettir. Öncelikle, İslâm Mezhepleri Tarihi ilminde Endülüs üzerine makaleler ve kitap bölümleri gibi küçük çaplı bazı araştırmalar bulunmuş olsa da, bu araştırmaların yeterli düzeyde olmadığı düşünülecek olursa bu eserin önemli bir boşluğu doldurmaya aday olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Aynı şekilde müellif eserinin giriş kısmında bu hususa dikkat çekerek Endülüs’te mezhepler üzerine yapılan bir takım çalışmaların var olduğunu ancak, bunların yeterli olmadığını belirtmektedir.² O halde Balcı’nın eseri kaleme alış amacı, bu eksikliğin giderilmesi anlamında, fethinden işgaline dek tarihsel süreç içerisinde Endülüs’teki mezhebi hareketliliğin ortaya konulmasıdır. Balcı, burada sadece siyasî-itikadî mezhepleri değil fikhî mezhepleri de konu edinmiştir. Yazarın bu tutumu, kendisini İslâm Mezhepleri Tarihi ilminin sınırları dışına itmesine neden olmuştur. Zira bu ilim “İslâm toplumlarında ortaya çıkan farklı itikadî-siyasî gayelerle vücut bulmuş zümreleşme hareketlerinin gelişme seyrini fikir, hadise ve mekân irtibatı çerçevesinde inceleyen bir

¹ Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

² Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 22. (Bundan sonra çalışmaya dair atıflarımızın tamamı müellifin doktora tezi değil de, tezin yayınlanmış hali olan bu kitapla ilgilidir.)

bilim dalıdır.”³ Fıkhî mezhepler, ashâbu'l-makâlât olarak da isimlendirilen mezhepler tarihçilerinin değil fıkıh ilminin konusudur. Buna rağmen yazarın söz konusu tutumu sadece İslâm Mezhepleri Tarihi sahasındaki araştırmacılara değil, fıkıh ilmi araştırmacılarına da malzeme sunması açısından eseri kıymetli kılmıştır.

Eser bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Girişte çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, sınırları, kaynakları ve yöntemi ortaya konularak çalışma hakkında genel bilimsel bilgiler verilmiştir. Çalışma bugünkü İspanya'nın İslâm hâkimiyeti dönemlerini yani fethinden işgaline dek geçen 800 yıllık bir süreyi ele almıştır. Tarih olarak bakıldığında araştırmanın bu denli geniş bir zaman dilimini ortaya koymaya çalışması yazar için bir zorluk teşkil etmiştir. Ancak yazar bu çalışmayla Endülüs'teki mezhebi durumun genel anlamda bir haritasını çıkarmayı ve kendisinden sonra yapılan araştırmalara da öncülük kaynaklık teşkil etmeyi hedeflemiştir. Çalışmanın bu denli geniş bir zaman dilimine ışık tutmaya çalışması, dönemin tarihî verilerini ihtiva eden birçok kaynağın dikkate alınmasını gerektirmiştir. Müellif faydalandığı kaynakları sırasıyla “tabâkât ve biyografi türü kaynaklar”, “tarih kaynakları”, “coğrafya kaynakları”, “edebiyat kaynakları”, “mezhepler tarihi ve kelâm kaynakları”, “Endülüs'te mezheplerle ilgili çağdaş kaynaklar” olmak üzere altı başlık altında değerlendirmiştir.⁴ Başlıkların bu şekilde sıralanması konuyu İslâm Mezhepler Tarihi ilminden uzaklaştırmıştır. Zira bu araştırma, Mezhepler Tarihi ilminin bir araştırmasıdır. Dolayısıyla müelliften faydalandığı kaynakları sıralarken, makâlât ilmine dair olan kaynakları ilk sıraya alıp, ardından bu ilimle ilişki içerisinde olan kelâm ve İslâm tarihi gibi diğer ilim dallarına dair olan kaynakları zikrederek bir sıra oluşturmasının beklenmesi gayet tabiidir. Dolayısıyla müellifin burada İslâm mezhepleri tarihi ilmini dikkate almadan kaynaklarını sıraladığını söylemek mümkündür. Öte yandan müellifin, dönemin kaynaklarının yani birincil kaynakların hemen hemen tamamını incelemesi, sadece tarih kaynaklarıyla değil coğrafya ve edebiyat sahalarında kaleme alınan eserlere de kayıtsız kalmaması çalışmasına değer katmıştır. Ayrıca çalışma için birincil derecede önemli olan ve tarih bakımından incelenen dönemi ortaya koyan kaynaklar birincil kaynak olarak belirtilip ikincil kaynaklardan ayrılması yazarın bu husustaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Balcı, araştırmanın yöntemi kısmında Mezhepler Tarihi ilminin metodu ve yöntemlerini kullanacağını, dolayısıyla olaylar meydana geldiği dönem içerisindeki şartlar muvacehesinde, fikir-hadise irtibatı çerçevesinde, deskriptif ve betimleyici bir üslupla, kişisel duygu ve düşüncelerini bir kenara koyarak nesnel ve tarafsız bir tutum sergileyeceğini belirtmiştir.⁵

³ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018), 10.

⁴ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 23-47.

⁵ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 47-50.

Yazar “Endülüs’ün Siyasi Tarihi” adlı birinci bölümde bölgenin siyasi tarihi hakkında özet bilgiler vermiştir.⁶ İlk başlıkta İspanya’nın fethi incelenmiş, fetih öncesi, sırası ve sonrası hakkında malumat verilmiştir.⁷ İkinci başlıkta ise Endülüs’ün fethinden itibaren tarihi süreç içerisinde bu bölgede kurulan devletler, hanedanlıklar ve küçük yönetim birimleri hakkında hulasa bilgiler verilmiştir. Bu bakımdan Endülüs’ün öncelikle 44 yıl boyunca Emevîlere bağlı bir valilik makamıyla idare edildiği, sonra burada yaklaşık 275 sene hüküm süren Endülüs Emevî Devleti kurulduğu anlatılmış.⁸ Ardından bu devletin yıkılarak yarım asırdan fazla bir zaman zarfınca parçalar halinde hüküm sürdüğü, akabinde 542/1147 yılına dek Murâbitlar tarafından, onların yıkılmasından sonra 626/1229 yılına dek Muvahhidler tarafından yönetildiği kaydedilmiştir.⁹ Muvahhidlerden sonra ise bu bölgede son olarak 897/1492 yılına dek hüküm süren Gırnata Benî Ahmer Emirliği’nin kurulduğu, bu emirliğin yıkılmasından sonra Endülüs’ün İspanyolların eline geçtiği açıklanmıştır.¹⁰ Çalışmanın bu kısmının konunun tarihi ve siyasî arka planının gözler önüne serilmesi için önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

Balcı, çalışmasının ikinci bölümünde ilginç bir şekilde Endülüs’te yer alan fikhî mezhepleri konu edinmektedir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi fikhî mezhepler, İslâm Mezhepler Tarihi ilminin konusu olmaktan öte fikhî ilminin konusudur. Ancak incelenen coğrafya itibarıyla “Endülüs’te Fikhî Mezhepler” konusu, bu çalışma için tamamlayıcı bir unsur ise, yazarın bu konuyu çalışmanın amacı değil, aracı durumunda değerlendirmesi beklenirdi. Dolayısıyla bu kısmın çalışmanın tarihî arka planı dâhilinde eserin birinci bölümünde değerlendirilmesi veyahut “Endülüs’te İtikadî Mezhepler” konusundan sonraya bırakılması çalışmanın ait olduğu sahaya uyumluluğu açısından isabetli olurdu.

Müellif bu kısımda sırasıyla Hanefilik, Evzâilik, Mâlikîlik, Şafîlik, Hanbelîlik ve Zâhirîlik başlıkları altında bu fikhî mezheplerin Endülüs’teki varlığını ve temsilcilerini ele almıştır.¹¹ Burada başlıkların hangi kıstasa göre sıralandığı ise anlaşılammıştır. Zira burada kronolojik bir sıralamadan bahsedilecek olsa, bu durum Evzâiliğin Hanefilikten önce ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira Evzâilik Endülüs’te zuhur eden ilk fikhî ekoldür. Şayet birbiriyle alakaları göz önünde bulundurularak bir sıralama yapılacaksa bu sıralamada ise, Şafîlikten sona Hanbelîliğin değil Zâhirîliğin getirilmesi daha isabetlidir. Zira Endülüs’te Zâhirîlik, Şafîliliğin temelleri üzerinde yükselerek dönemin toplumu ve uleması tarafından kabul görmüştür.

⁶ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 51-100.

⁷ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 51-57.

⁸ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 57-74.

⁹ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 74-91.

¹⁰ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 91-100.

¹¹ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 101-172.

Hanefilik kısmında, bu mezhebin Endülüs'e taşınması ele alınarak Hanefiliğin Endülüs'teki temsilcileri sıralanmış, ardından bu mezhebin Endülüs'teki durumu genel olarak incelenmiştir.¹² Evzâflik başlığı altında da bu mezhebin Endülüs'e girişi ve temsilcileri incelenerek Evzâfliğin Endülüs'teki durumu genel olarak anlatılmıştır.¹³ Mâlikîlik başlığı altında ise Mâlikîliğin Endülüs'e girişi ve Evzâflikten Mâlikîliğe geçiş süreci ele alınarak Endülüs'te var olan Mâlikîliğin Mısır, Medine ve Irak ekolü hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Bu kısımda Mâlikîliğin Irak ekolünün temsilcileri arasında adı zikredilen, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *el-Mesâlik* adlı eserinde yer alan fırka tasnif tablosuna dair özet bilgiler sunulmuştur.¹⁴ Şafîlik başlığı altında Şafîliğin Endülüs'e taşınması hakkında genel bilgi verilerek, bu mezhebin Endülüs'teki temsilcileri Mısır, Bağdat ve Endülüs ekolü altında incelenmiştir.¹⁵ Hanbelîlik başlığı altında bu mezhebin Endülüs'e taşınması hakkında bilgi verilerek buradaki temsilcilerine kısaca değinilmiştir.¹⁶ Zâhirîlik başlığı altında ise bu mezhebin Endülüs'e girişi anlatılarak mezhebin tarihsel süreç içerisindeki serüveni İbn Hazm ekseninde ele alınmıştır. Zâhirîliğin İbn Hazm öncesi durumu ve temsilcileri ile İbn Hazm sonrası durumu ve temsilcileri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda İbn Hazm'ın hayatının ve Zâhirîlik mezhebinin usulünün genişçe anlatılması, çalışmanın amacını zorlamıştır.¹⁷ Bölüm sonunda ise Endülüs'te Fikhî Mezhep Algısı hakkında özet bilgiler verilmiştir.¹⁸ Bu bölüm, gerek dönemin kaynaklarının hassas bir şekilde taranarak incelenmesi bakımından, gerekse Endülüs'teki fikhî mezheplerin gelişim sürecinin, algısının ve mezhepler arası mücadelelerin ortaya konulması bakımından son derecede önemli bilgiler sunmaktadır.

Balcı, "Endülüs'te Siyasî İtikadî Mezhepler" adlı üçüncü bölümde "Hâricîlik", "Şîilik", "Mu'tezile" ve "Eş'arîlik" olmak üzere dört başlık altında Endülüs'te hüküm süren siyasî-itikadî mezhepleri ele almıştır.¹⁹ Bu başlıklar arasında Mâtürîdîliğin yer almaması dikkat çekmektedir. Ancak bu durumun Endülüs'teki Hanefî âlimlerin azlığıyla da ifade etmek de mümkündür. Hâricîlik başlığı altında yazar Hâricîliğin Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e gelişini değerlendirmiş ardından Endülüslülerin Hâricîlerle olan savaşlarına değinmiştir. Hâricî zihniyetin Berberîler tarafından geniş kabul gördüğü ve Endülüs topraklarında neşv-ü nema bulduğu göz önünde bulundurularak bu coğrafyada ortaya çıkan Hâricî kökenli

¹² Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 101-108.

¹³ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 108-113.

¹⁴ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 113-137.

¹⁵ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 138-148.

¹⁶ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 148-151.

¹⁷ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 151-172.

¹⁸ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 173-175.

¹⁹ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 178-236.

isyanlar, devletler ve oluşumlara yer verilmiştir. Yazar bu bağlamda Sufriyye'ye mensup olan Midrârîleri, İbâzî olarak kabul edilen Rüstemîleri ve Hâricî zihniyete dayanan bir inanç olarak tarif edilen Bergavâta'yı ele almış bu hususta oldukça geniş bilgiler vermiştir. Akabinde ise Endülüs'te Hâricî düşünceye dayanan yerel yönetimler kapsamında Birzâlîler ve Demmârîlere yer vermiştir. Yazar diğer mezheplere nazaran Hâricîliğe olay endeksli yaklaşmış ve Hâricî zevât üzerinde durmaksızın Haricîlerin Endülüs'teki siyasî serüvenini ortaya koymuştur. Diğer mezheplerin Endülüs'teki varlığını ise daha çok isimler ve düşünce ekolleri üzerinden açıklamıştır.²⁰

Şîilik başlığı altında Şia'nın bu coğrafyaya nasıl ulaştığı üzerinde durularak valiler döneminde ve Endülüs Emevîleri döneminde sivrilmiş olan ve hatta içlerinde tâbi'ûndan da belirli zatlar bulunan ilk Şîî âlimlere ve bu âlimlerden bazılarının başını çektiği kalkışimlara örnek verilmiş ve ardından Şîî kökenli yönetim olan Hammûdîler ele alınmıştır.²¹ Mu'tezile başlığı altında Mu'tezile'nin Endülüs'e taşınması işlenerek buradaki Mu'tezilî âlimlere yer verilmiştir.²² Eş'arîlik başlığı altında ise Eş'arîliğin iki kanaldan yani İbn Fûrek ve Cüveynî kanallarından Endülüs'e taşınması ele alınmış ve bu kanalların Endülüs'teki temsilcileri üzerinde durulmuştur. Akabinde Murâbitlar dönemindeki Eş'arî karşıtlığı ele alınarak, Eş'arî mezhebine dayalı bir hükümdarlık olan Muvahhidler üzerinde durulup akabinde Eş'arîlik-Mâlikîlik ilişkisi değerlendirilmiştir.²³ Bölümün son ana başlığında ise Endülüs'te siyasî-itikadî mezhep algısı hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır.²⁴

Sonuç kısmında ise yazar çalışmasından elde ettiği neticeler üzerinde durmuştur ki bunlardan ilki Endülüs'ün fethine katılanların ve bu bölgede iskân ettirilenlerin mezhebi aidiyetlerinin Endülüs'teki ilk mezhebi oluşumlara tesir ettiği hususudur. İkincisi ise kendisine has bir medeniyeti ve İslâm anlayışı olan bu bölgenin mezhebi oluşumunda Kuzey Afrika'nın büyük tesirinin olduğudur. Bir diğer husus ise bu bölgedeki mezheplerin siyaset merkezli olarak çeşitli değişimlere uğradığıdır. Bu husus özellikle Mâlikîlik örneğinde yazarın ilgili bahislerinde genişçe yer bulmuştur. Zira mezhep içi farklı ekoller üzerinden Endülüs'e ulaşan Mâlikîlik bu coğrafyada çeşitli etkenlerle Endülüs Mâlikîliği haline gelmiştir. Bir diğer husus ise Mâlikîlik dışı diğer üç fikhî mezhebin adını bu bölgede ancak eğitim sahasında duyurabildiğidir. Ayrıca siyasî-itikadî fırkalardan Mâlikîliğin bu bölgede ilk dönemlerden itibaren kendini gösterdiği ve Endülüs'ün etnik yapısıyla özdeşleştiği hususu da bir başka çıkarımdır. Hâricîlik dönem dönem kabul görmeye beraber Mu'tezilî âlimlerin halk tarafından reddedilip ve zındıklıkla suçlandığı hususu da bir başka

²⁰ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 178-193.

²¹ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 193-216.

²² Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 216-226.

²³ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 226-236.

²⁴ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 236-238.

neticedir. Diğer bir husus ise Endülüs'te Şîliğin daha çok Kuzey Afrika Fâtımîlerinin tesiriyle bölgede önemli bir güç haline geldiğidir. Son olarak ise bu bölgede fikhî sahada etkili mezhep olan Mâlikîlik ekseninde çeşitli mezhep kavgalarının yaşandığı, bu kavgalar neticesinde çeşitli mezheplere mensup âlimlerin eserlerinin ateşe verildiği, çeşitli isyanların ve kalkışımaların zuhur ettiği, siyasî âmillerin ise bu tür eylemlere yön verdiği hususu bir başka netice olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵

Kaynakların yeterliliği açısından değerlendirildiğinde yerli ve yabancı, birincil ve ikincil çalışmaların tamamına yakınının göz önünde bulundurduğu için bu eseri kıymetli bir çalışma olarak zikretmek mümkündür. Buna ilaveten yazarın akademik olmasına rağmen yalın ve anlaşılır bir dil ve üsluba sahip olması, Türkçeyi etkili bir biçimde kullanmış olması eserin değerini daha da artırmaktadır.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında Balcı'nın doktora çalışması olan bu eser, gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında Endülüs üzerine İslâm Mezhepler Tarihi başta olmak üzere, Kelâm, İslâm Tarihi ve Fıkıh alanlarında araştırmalarda bulunacak olan bütün araştırmacıların kesinlikle kayıtsız kalamayacağı bir çalışmadan ibarettir.

Kaynakça

Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.

²⁵ Balcı, *Endülüs'te İslâm Mezhepleri*, 239-242.